

SZEMLE

Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerkesztette CSETRI Elek, JAKÓ Zsigmond, SIPOS Gábor, TONK Sándor. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1980.

Immár sorozatnak tekinthetjük a *Művelődéstörténeti Tanulmányokat*, hiszen az 1979-ben megjelent első kötetet 1980-ban újabb követte, s reméljük a további folytatás sem marad el.

Az 1980-as kötet tematikájában az a felfogás tükröződik, amely a művelődéstörténetet a lehető legtágabban kívánja értelmezni, így régészeti (Benkő Elek: *A középkori falu régészeti kutatása*), művészettörténeti (B. Nagy Margit: *Kalotaszegi táblaképek*; Kovács András: *Szabályos alaprajzú, olaszbástyás várkastélyok Erdélyben*), nevelés-, jog-, könyvtár-, dráma- és zene-történeti tanulmányokat egyaránt találhatunk benne.

A már cím szerint is említett három íást, mivel azok e folyóirat profiljába kevésbé illenek, figyelmen kívül hagyva a többi dolgozatot kívánjuk röviden bemutatni külön figyelve azokra, amelyeknek írás-, könyv-, könyvtár- s értelmiségtörténeti vonatkozásaik vannak.

A középkori értelmiség egy-egy rétegét tanulmányozza Varga Árpád és Tonk Sándor. Vargának *A váradi káptalan hiteleshelyi működése* című írása bevezetéképpen felvázolja a káptalan rövid történetét, ismerteti szervezeti felépítését, a káptalani iskola működését. Ez után tér rá a szerző a hiteleshelyi tevékenység részletes leírására, bemutatja az oklevélfajtákat, az oklevelek kiállításának körülményeit, mechanizmusát, a kiállítást végző káptalani kancelláriai személyzetet úgy, hogy a legkiemelkedőbb kancelláristákról rövid pályaképet is rajzol. Mindezt a tanulmányíró széles körű forrásismerete és a vonatkozó szakirodalom magabiztos hasznosítása alapozza meg.

Tonk Sándor munkája *A középkori közjegyzőség Erdélyben* a kötet egyik kiemelkedő tanulmánya. Bár a közjegyzői tevé-

kenység elterjedését Erdélyben igen megnehezítette a hiteleshelyek páratlan tekintélye, azonban a kánonjog az egyházi ügyekben közhittel biztosított a közjegyzői oklevélnek, s ez a körülmény mégis tért nyitott a közjegyzők erdélyi működésének is. Tonk Sándor tanulmányában sokoldalúan elemzi az Erdélyben fennmaradt, mintegy harmadfél száz közjegyzői oklevelet. Tárgyalja a közjegyzői oklevél felépítését, leírja külsejét, jellemző keletkezési körülményeit. Részletes pályaképet rajzol a legismertebb erdélyi közjegyzőkről, akik közül külön említést érdemel Nicolaus Toscha életútja, ő az egyetlen aki „megpróbált igazi közjegyző módjára kötetlenül szabadon tevékenykedni”, ugyanis Erdélyben a közjegyzői munka — ellentétben Itáliával és Nyugat-Európával — nem nyújtott teljes megélhetést, papi vagy kancelláriai szolgálattal kellett jövedelmüket kiegészíteni. A tanulmány függeléként közli az ismert, középkori, erdélyi közjegyzők több, mint száz névből álló jegyzékét, amely tartalmazza felhatalmazásuk jellegét (pápai vagy császári), működési területeiket, az életükre, tanulmányukra, munkásságukra vonatkozó minden fellelhető adatot, valamint ezt kiegészítve 55 közjegyző signumának (közjegyzői kézjegyének) hasonmását.

Szabó Miklós és Kóczyány László dolgozatai ugyancsak az értelmiség történetébe vágznak, de már a későbbi századokra vonatkozóan. Szabó Miklós írása: *Erdélyi diákok külföldi egyetemjárása a XVI—XVIII. században* Tonk Sándor már megjelent kiváló munkájához (*Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest 1979), hasonló igényű kiadvány előzetes felvázolása. 1521—1800 között 4623 név szerint azonosított erdélyi diák járt külföldön. A rájuk vonatkozó hatalmas, de még publikálatlan anyag statisztikai elemzését kapjuk ebben a cikkben, elsősorban az egyetemjárás időbeni alakulásáról, a diákok társadalmi és földrajzi származásáról, valamint a látogatott egyetemekről. E tanulmány szerteágazó

művelődéspolitikai és társadalomtörténeti tanulságainak még vázlatos ismertetésére sincs most terünk, engedjék meg mégis egyetlen kiegészítő megjegyzés. A diákok legnagyobb hányadát alkotó városi, mezővárosi, falusi s nem nemesi, azaz többségében értelmiségi származású csoportjáról kialakuló képet tovább árnyalhatja, ha azokat a társadalmi rétegeket is bevonjuk a vizsgálatba, amelyek a peregrinálás költségeit fedezték. Ezeknek a diákoknak a tanulmányi költségeit ugyanis általában nem maguk a diákok vagy családjaik viselték, hanem fejedelmi vagy főúri alumnusok voltak, sőt a XVII. század első felében Magyarországról közel azonos számban egyes városok vagy gazdagabb polgárok költségén jutottak el a diákok külföldi iskolákba. Tanulságos és érdekes szempont ezért a mecénások személyének megismerése. Jelentős eredményekhez vezetett ezen a téren például a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult 173 magyarországi diák külföldön nyomtatott disputációinak átnézése. Természetesen a kutatás ez irányú kiszélesítésére ilyen óriási mennyiségű anyag mellett nincs mód, mégis, mint kiegészítő szempontot érdemesnek tartottuk a fentiek megjegyzését.

Kóczyán László *Adatok a felvilágosodás és reformkor eszméinek terjedéséhez Erdélyben* c. tanulmánya a göttingai és jénai egyetemen tanult erdélyi értelmiségiek hazai tevékenységéről számol be. A XVIII. század végén s a következő század elején itt tanult, s itthon elsősorban prédikátorként működő értelmiségieknek a sajátos erdélyi körülmények között furesa módon a halotti prédikációk műfajában nyíltak elsősorban lehetőségek a külföldön magukba szívott, racionalista történet szemléletre alapozott, nem forradalmi, de társadalmi reformokat kívánó eszmék kifejtésére, népszerűsítésére. Aktuális ez a cikk, hiszen itthon is éppen mostanában kezdődött el az alkalmi beszédek rendszeres kutatása.

A két fenti tanulmány mellé sorolhatjuk Sipos Gábor írását: *A Marossszéki népoktatás a XVI. századtól 1848-ig*. Az 1979-es kötetben Sebestyén Kálmántól olvashatunk hasonló témájú dolgozatot Kalotaszegről. Siposnak a népoktatás fokozatos terjedését, az oktatás anyagi, személyi, tartalmi feltételeit, körülményeit elemző elaborátumát becses függelékként egészíti ki, a marossszéki tanítók XVI. századtól 1848-ig terjedő névsora.

A kötetben három könyvtártörténeti dolgozatot találunk. Gustav Gündisch (*Mattias Schiffbaumer 1547–1611 erdélyi superintendens könyvtára*) a szében Brukenenthal múzeumból gyűjtötte ki az egykori erdélyi püspök gondosan kötött, M. S. N.

monogrammal ellátott kötetét. E példaszzerű erudícióval megírt tanulmány a könyvtárban található művek tartalmi elemzésével rámutat, hogy Schiffbaumer erősen vonzódott a kriptokálvínizmushoz, s ezzel rávilágít arra, hogy a superintendens „az erdélyi szász egyháznak ama papjai közé tartozott, akik még a XVII. század folyamán is sokáig kitartottak a reformáció melanchtoni közvetítő irányzata mellett, s nem mondtak le a református egyházzal való kapcsolatáról sem”. Segítette volna az újabban nálunk is felendő kutatásokat, ha e cikkhez függelékként Schiffbaumer 65 kötetnyi 117 műből álló könyvtárának teljes jegyzékét is csatolni lehetett volna. E nagyobb részt tanulmányi ideje alatt, külföldön vásárolt könyvtár nem egyedülálló nagyságú a kor magánkönyvtárai között, mégis ilyen arányú vásárlásokra csak fejedelmi vagy főúri alumnusoknak tellett, ezért kérdéses, hogy Schiffbaumer valóban kizárólag a maga erejére utalva fejlesztette volna ki gyűjteményét.

A *Fejezetek a kolozsvári régi Lyceum-könyvtár történetéből (I)* György Lajos kiadatlan, posztumusz munkájából közöl egy részletet, amely a kolozsvári jezsuita, majd piarista akadémia könyvtárának 1693–1787 közötti történetével ismerteti meg, és summás tartalmi ismertetést nyújt a gyűjtemény ősymotványairól, régi magyar könyveiről s kéziratairól.

Lakó Elemér *A Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárának kéziratai a kolozsvári akadémia könyvtárában* címmel „a most készül és az egész unitárius kéziratállagot felölelő új katalógus”-ról ad hírt a gyűjtemény kéziratainak tartalmi kivonatolásával. Írásának értékét növeli, hogy utal a már megjelent, s az éppen készülőben levő forrásközlésekre is. Adataihoz egy apró módosítást fűzünk: Válaszúti György Pécsi disputája most már meg is jelent, kiadását azonban nem Keserű Bálint vállalta, hanem Keserű Bálint egyik tanítványának, Németh S. Katalinnak munkáját dicséri az igen alapos szöveggondozás, a bevezetést és a jegyzeteket pedig Dán Róbert az antitrinitarizmus egyik neves szakértője készítette.

Benkő András és Kilián István munkái a színpaddal való kapcsolatuk alapján rokoníthatók. Benkő András (*Ének és zene a Bethlen kollégiumban*) előbb általában vizsgálja a kálvínista egyház és a református kollégiumok viszonyát a zeneművészethez, majd bemutatja az enyedi kollégium ének-zenekutatását, a fokozatosan kialakuló kórus és zenekari kultúrát, s a zenés diákszínpadot. Könyvészeti szempontból leginkább a XVIII–XIX. századi

zenei tankönyvekről összeállított szemléjét emelhetjük ki.

Kilián István, a kötet egyetlen magyarországi szerzője a kantai (kézdivásárhelyi) minorita iskola 69 darabból álló színi reper-toárját ismerteti, saját kutatásai alapján *Magyar nyelvű színjátszás Kézdivásárhelyt a XVIII. században* című tanulmányában. A 49 fennmaradt drámaszövegből 22 magyar, 22 latin és 5 vegyes nyelvű. Emellett alapvető eligazítást kapunk az iskoladráma műfajairól, történetéről, forrásairól s az eddigi szövegkiadásokról, amelyeknek jelentős részét éppen Kiliánnak köszönhetjük.

A kötet végén két történetíróról olvasható megemlékezés. Az egyik „történetíró” Nicolae Bălcescu, akinek latin nyelvű magyar forrásairól ír Köllő Károly, megállapítva, hogy Bălcescu legfontosabb történeti művében a *Romanii supt Mihai Voevod Viteazul*-ban Istvánffy Miklós és Bethlen Farkas jól ismert munkáiból merített elsősorban, nemcsak a felhasznált tényanyag, hanem a stílus és az epizódok kidolgozása tekintetében is. Kiss Ferenc pedig Kádár Józsefnek (1850–1939), Szolnok-Doboka megye monográfusának életútját mutatja be, a biográfiát tudománytörténeti összefüggésekbe ágyazva.

Valamennyi tanulmány együttes jellemzője a tudományosság és a népszerűsítés igényes egyesítése, ami az erdélyi magyar könyvkiadásnak már megszokott erényévé vált. Ez különben e sorozat tudatosan vállalt programjának egyik pontja is, ahogy Jakó Zsigmond fogalmazta az 1979-es kötet bevezetésében: „A szakszerűség és a közérthetőség, a legjobb értelemben vett népszerűsítés igényeinek egyesítése”. A 80-as kötet minden más irányban is teljesíti az eredeti célkitűzéseket: hasznosan szolgálja a romániai történettudományi kutatásokat, s teljesebb önismeretre neveli a romániai magyarságot, s bátran hozzátehetjük: bennünket is.

HELTAI JÁNOS

Könyvtári Szemle 1913–1915. Hasonmás kiadás. Bp. 1979–1980. Országos Széchényi Könyvtár.

A Tanácsköztársaság jeles könyvtárpolitikusa, Kőhalmi Béla emléke előtt méltó tisztelés a *Könyvtári Szemle* (1913–1917) hasonmás kiadása, mely a „magyar könyvtárak összefogásával” jelenik meg — szándéka szerint: a Tanácsköztársaság 60. évfordulója alkalmából, megvalósulásának lehetősége szerint: folyamatosan. Az 1. és a 2. évfolyamon 1979-es, a 3. évfolyamon 1980-as évszám szerepel, de a lassú nyom-

dai átfutás miatt ezek a kötetek csak 1980-ban, illetve 1981-ben jelentek meg.

Kőhalmi könyvtárpolitikai érdeklődése sok területre kiterjedt, ennek szándékozott hangot adni lapjában. Az első cikk felteszi a kérdést: *Mit akar a Könyvtári Szemle?*, s a szerkesztő megadja rá a választ: a modern nyilvános könyvtárügy szolgálata: „Az irodalom a maga egészében, az időszaki sajtó, az írók, a kiadók, a könyvgyűjtők, a könyvtárosok és szabadtanítással foglalkozók egytől-egyig objektumai lesznek a mi megfigyeléseinknek.” A tudományos és könyvtári élet jelentős alakjai fejezik ki ugyanitt véleményüket, a lap létjogosultságáról, szükségességéről: Ferenczi Zoltán, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, Gulyás Pál, a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője és mások.

A ma könyvtárosa számára tanulságos, sok tekintetben aktuális szakmai olvasmány a *Szemle*, hiszen olyan — ma is érvényes problémák megoldását sürgette, mint például a munkaszervezés vagy a könyvtárak közötti együttműködés. Szerkezete példaként szolgálhat a mai szakmai-tudományos folyóiratok számára is. Már az 1. évfolyam anyaga „cikk”, „jegyzetek”, „kézikönyvtár”, „könyvtárosi szakirodalom” és „könyvgyűjtés — könyvkedvelés” címszavak alatt csoportosítva jelenik meg. Lényegében ez a szerkezet végig megmarad.

A cikkek könyvtárpolitikai kérdéseket tárgyalnak, a hazai és a nemzetközi könyvtári élet eseményeit értékelik. A Műzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége 1913. október 5-i soproni közgyűlésén, Wlassics Gyula elnök az államnak a könyvtárügyben betöltött szerepéről, nagy könyvtárak alapításának és fejlesztésének szükségességéről beszélt. Az elnök könyvtárpolitikai elvei — például az angol—amerikai könyvtárhálózat mint követendő példa — „egybeesnek azokkal a feladatokkal, amelyeket a Könyvtári Szemle vállalt”. A könyvtári érdeklődés középpontjába került beszédéről a lap három alkalommal is tudósít. E rovat magas színvonalát Szabó Ervin, Dienes László és természetesen Kőhalmi Béla írásai biztosítják.

A jegyzetek között egyes könyvtári hírek szerepelnek: jelentések hazai és külföldi könyvtárak munkájáról, új könyvtárak létesítéséről; könyvtári statisztikák és egyéb közhasznú írások. A kézikönyvtár a nélkülözhetetlen referenc-könyveket bibliográfiákat ismerteti folyamatosan.

A szakirodalom kitekintés a nemzetközi könyvtári világra (a 2. évfolyamban például Dienes László és Kőhalmi Béla ismerteti Green, S.S. munkáját az amerikai könyvtárügy történetéről), valamint a ha-

zai könyv- és könyvtártörténetről ad képet (például: Zolnay Béla ismerteti a 3. évfolyamban Krasznay István: *A nyomdászat című tankönyvét*).

A könyvgyűjtés — könyvkedvelés rovat művésztörténetileg is értékes sorozata a *Könyvtári séták*. A jelentős magángyűjteményeket elsősorban Kóhalmi Béla tárta fel és mutatta be, például: az Ernst-gyűjteményt, a Todoroszku-gyűjteményt, Glüek Frigyes könyvtárát.

Kóhalmi egyik legjelentősebb vállalkozása a magyar nemzeti bibliográfia helyzetének felmérése, majd 1914. január 15-től — mellékletként — *Magyarország bibliográfiája* címen a kurrens nemzeti bibliográfia megjelentetése. 6 szám jelenik meg ebben az évben Steinhofér Károly, majd Pikler Blanka szerkesztésében. 1914. június 15-én a szerkesztőség értesíti az olvasót, hogy 1914 júliusától kezdve a bibliográfia a *Corvina* könyvszerkesztés részeként *Magyar Könyvészet* címen fog megjelenni — ezzel a nemzeti bibliográfia ügye kimozdult a holtpontról.

A hasonmás kiadás megjelenítését három nagy könyvtárunk közösen vállalta. Az 1. (1913) évfolyam nyomdai munkáját az Országos Széchényi Könyvtár, a 2. (1914) évfolyamát a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, a 3. (1915) évfolyamát az Országgyűlési Könyvtár végezte. Mindhárom kötet formailag hű másolat, tisztán olvasható szöveggel. Kifogásolni csupán annyit lehet (és sajnos kell), hogy az éves címlapok, illetve tartalomjegyzékek elhelyezése nem minden esetben megfelelő. A 2. évfolyam éves címlapja üres verőval szerepel az éves tartalomjegyzék előtt, majd az 1914. januári címlap után ismét megjelenik, ezáltal verzóján tartalmazza az eredeti kiadványon is szereplő szöveget, mely fontos információkat közöl. A 3. évfolyamban pedig teljesen indokolatlanul az 1915. április/augusztus-i szám címlapja után került az éves címlap és tartalomjegyzék.

Ezek a formai kifogások természetesen semmit nem vonnak le a vállalkozás értékéből, a magyar könyvtáros-társadalom érdeklődéssel várja a következő kötetek megjelenését.

NAGY ZSOLTNÉ

Carla Corradi: Bibliografia delle opere in italiano di interesse finno-ugrico. Volume 1. Sezione ungherese. Napoli 1981. 151 p.

A szerző a bolognai egyetemen doktorált *Parma e l'Ungheria nel Medioevo* című dolgozatával. Eddigi művei közül magyar vonatkozású még: *Lingue e popoli Ugrici*

(Parma 1980), *Parma e l'Ungheria* (Parma 1975). Sajtó alá rendezte *Figlio del sole* címmel Berzeli A. Károly műfordításkötetét (Parma 1978).

A magyar—olasz kapcsolatok fejlesztésében még nagyon sok a tennivaló. Ennek a munkának egyik fő követelménye a bibliográfia, vagyis a már eddig elvégzett munkálatok regisztrálása. Irodalmi és történelmi kapcsolataink a középkorba nyúlnak vissza: Róbert Károly idejében például az „ungaro” aranykereskedőt jelentett.

Carla Corradi az olasz—magyar kapcsolatok ápolója, finnugor nyelvészeti kérdésekkel, fordításokkal foglalkozik, s fent említett művében a bibliográfia-készítés feladatát vállalta magára.

Maga Corradi írja bibliográfiájának előszavában, hogy a magyar—olasz kapcsolatokkal olasz részről intenzívebben kellene foglalkozni, hiszen a „magiarismo” (magyarizmus) nagyon fontos szerepet játszott az olasz irodalmi ízlés fejlődésében, ugyanis századunk első felében a közepreteg kulturális ízlésének egyik összetevője volt és különösképpen a jellegzetes elbeszélőművészetekben („női újságok”, regényűjságok, gyűjteményes művek) terjedt el.

E kiadvány, ahogy a címe is mutatja, első kötete a magyar témájú olasz nyelvű művek szakrendes bibliográfiájának és egyúttal kiegészítése a Pálincás László összeállította *Avviamento allo studio della lingua e letteratura ungherese*nek (Napoli 1970). A Pálincás-féle bibliográfiát néprajzi és finnugor témájú művekkel bővíti és a kronológiai határt 1978. december 31-ig terjeszti ki. A teljességre törekedve, az alkalmi publikációkban és napilapokban megjelent írásokat is bevette a bibliográfiába. A felsorolás az olasz alfabetikus rendet követi, az eredeti nyelven közölt szerzőneveket és címszavakat a címlap szerint sorolta fel. A tematikus és szerző szerinti mutatóban feltünteteti a szerzők és az esetleg előforduló nem olasz szavak összes lehetséges változatát.

A bibliográfia a következő fejezetekre oszlik: ajánlását Nullo Minissi írta, ezután a szerző előszava következik, köszönetét fejezi ki magyar és olasz irodalmároknak és intézményeknek, akik értékes segítséget nyújtottak munkájához. A „Rövidítések” után Carla Corradi bevezetője következik, melyben ismerteti művének célját és felosztását. A mű az alábbi témákat öleli fel: Nyelv, irodalom, fordítások, színház és kulturális kapcsolatok; Doktori értekezések; A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem nyári tanfolyamain tartott előadások; Néprajz, szokások, babonák, utazási jegyzetek, antropológia, etnográfia

fia, folklór; Függelék; Tematikus és szerzők szerinti mutató.

Hatalmas munkájának értékéből semmit nem von le, ha néhány sajtóhibájára felhívjuk a figyelmet. Ilyen előfordul például az 573-as tételnél, ahol bár a betűrendet helyesen alkalmazta, hibásan írt Erczeg Gyula nevet Herczeg Gyula helyett. Zavaró és bizonytalanságot keltő az 1643-as tételnél az „István” vezetéknevű vagy keresztnevű(?) szerepeltetése. Az 1620. tétel pedig helyesen: Lukácsy Kristóf: A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei.

Mindent összevetve az olasz–magyar kapcsolatokkal foglalkozók számára az érdeklődő nagyon hasznos művet tarthat kezében, melynek várjuk a folytatását.

TÖRÖK SÁRA

Scheiber, Alexander: Geniza Studies. Hildesheim—New York, 1981. [12], 570, [2], 116 l.

A tudományos kutatás ünnepeit könyvek megjelenése határozza meg. Scheiber Sándor genizatanulmányainak gyűjteményes kiadása, a nemzetközi és hazai orientalisztika kiemelkedő eseménye. Közel száz esztendeje, hogy Salamon Schechter mintegy 150 000 héber, arám és arab kézirat-töredéket, ún. genizát szerzett meg a Cambridge-i University Library számára. A múlt század végének szakmai közvéleményét megrázó tudományos felfedezés, egyik kairói zsinagógából került elő, ahol a középkorban a zsidó hagyománynak megfelelően, a megromlott szövegű könyveket, az elrongyolódott iratokat, a használaton kívül helyezett magán- és hivatalos leveleket gyűjtötték. A kéziratok felfedezése után a világ nagy könyvtárai és érdeklődő tudósai, újabb kb. 100 000 darabot hordtak szét Európa és Amerika különböző könyvtáraiba és magángyűjteményeibe. A magyar Kaufmann Dávid, az 1890-es évek végéig mintegy 700 ún. genizát vásárolt meg. 1899-ben bekövetkezett halála után könyvtára az MTA tulajdonába került, ahol napjainkig a nemzetközi orientalisztikai kutatás egyik bázisaként szolgálja a tudományt. Scheiber Sándor szerény előszavában, amivel megnyitja a geniza területén végzett munkáját összegző kötetet, megjegyzi, hogy 1939-től foglalkozik e témával. Első eredményeit 1949-ben publikálta, a nagy előd, Kaufmann emlékének szentelt tanulmánykötetben. Ezt követően angol, amerikai, francia és szovjet könyvtárakból mintegy 70 újabb felfedezéssel ajándékozta meg a X—XIII. századi Mediterráneum, a keleti művelő-

dés-, könyv-, eszme-, irodalom-, és társadalomtörténet kutatóit. Scheiber fáradhatatlan szorgalmának és páratlan szakmai tudásának eredményei angol, német, francia, héber nyelvű publikációi nyomán számos területen új szakaszt nyitottak a tudományos megismerés folyamatában és dolgozószobáját a nemzetközi orientalisztika egyik központjává emelték. Az *Acta Orientalia* (Magyarország), a *Journal of Jewish Studies* (Anglia), a *Hebrew Union College Annual* (USA), *Jewish Quarterly Review* (USA), *Revue des Etudes Juives* (Franciaország), *Sefarad* (Spanyolország), *Tarbiz, Szinaj, Kirjat Sepher* (Izrael) és más kiadványok lapjain megjelent dolgozatait köszöntjük *Geniza-studies* c. gyűjtőkötetében.

A gazdag anyagból e helyen csak a legfontosabbakra hívjuk fel a figyelmet. Az i. u. 7—8. században különféle egyházpolitikai indokok miatt, a zsidó vallásban addig egyeduralgó ún. rabbikus nézetek mellett új, biblián alapuló vallási koncepció terjedt el: a karaizmus. Míg az előbbi a talmudi hagyomány által értelmezett ószövegségi részeket tekintette a vallás és világkép alapjának, az utóbbi csak a bibliai könyvekre helyezte a hangsúlyt. A modern bibliakritika szempontjából sem mellőzhetők a karaiták kérdései és ellenvetései, melyeket a rabbinita irányzat vezetőihez intéztek a VIII. század elejétől. A X. században hasonló jellegű polémiák alakultak ki. Az ún. „Seélot Atikot” = „Régi kérdések” című munka eszmei hovatartozása, már a geniza felfedezése óta vita tárgya volt. Scheiber két, általa feltárt újabb töredék alapján egyértelműen bizonyította, hogy karaita mű és meghatározta a vitatott kézirat másolójának nevét is: Tobia ben Mose. A karaizmussal kapcsolatos — és az európai művelődéstörténet szempontjából is figyelemre méltó — az ugyancsak X. századi Mesullam ben Kalonymosz Mainz-ból Konstantinápolyba küldött levele, amiben a liturgiai költő felhívja hittársai figyelmét a karaita térhódítás veszélyeire. A héber irodalomtörténet területén talózva, a hatalmas anyagban is figyelmet érdemel a X. századi Bagdad ismert családjának, a Netiráknak egyik személyiségéhez kapcsolt leletkomplexum. Abraham ben Izsak Netira hadvezér és bankár, vallási vezető és irodalom pártoló volt. Titkára egy füzetnyi dicsőítő költeményt írt tiszteletére. A korábról ismert töredékeket Scheiber további darabokkal egészítette ki és így azonosítani tudta a dicsőített mecénás személyét is.

Scheiber egyik legjelentősebb felfedezése a XI. századi norman prozelyta, Obadja naplójának feltárása. Johannes az

egykori szerzetes autográf feljegyzése szerint, álmában látott jelenés hatására tért be a zsidó vallásba. Az Oppido városból származó főnemesi család sarja neofita buzgalommal tanult héberül és Alexandriába vándorolt, ahol diáriumát írta. Ennek legfontosabb szövegrészei, azok értelmezésével, művelődés- és eszméletörténeti háttérük bemutatásával, a kötet legizgalmasabb olvasmányai közé tartoznak. Scheiber azonban nemcsak Johannes-Obadja történetével és a hasonló sorsú Andreas egykori hari-érsek esetének párhuzamba állításával gazdagította az egyetemes tudományt. Az értő tudós szerencséje is melléje szegődött. Felfedezte a zsidó zenetörténet első dokumentumát. A szerzetesi műveltséggel rendelkező Obadja neumákkal lejegyzett zsidó dallamait sikerült kiemelnie a feledés homályából.

A hazai kutatók előtt nem ismeretlen a középkor legnagyobb héber költőjének, Juda Halévinek neve. *Kuzari* című műve költői formában foglalta össze a kazár király előtt feltételezett valamikori zsidó — mohamedán — keresztény hitvitát. Eredményeként az egykor hatalmas birodalom vezető rétege felvette — talán a karaita típusú — zsidó vallást. A költő életének utolsó évéből (1140) és Palesztinába utazásának egyik állomásáról írt magánlevele, amit Samuel ha-Nágidnak, az egyiptomi kalifa orvosának, költőtársának címzett, érdekes új adatokat hoz felszínre e sokat kutatott témában. Közvetve bár, de magyar történeti forrással függ össze Scheiber egy másik pompás lelete is. Chasz dai ibn Saprut a X. század végén a már uralkodó külügyminisztereként tevékenykedett. Tőle származik az a híres levél, amiben József kazár királyhoz fordult, további részletekről tudakozódva a távoli birodalom vallási viszonyait illetően. A levelet bizánci zsidó kereskedők Magyarországon keresztül juttatták el Kazariába. Ibn Saprut más diplomáciai tevékenységéről ad adatokat egy Sziciliából hozzá intézett episztola. Megjegyezhetjük, hogy a hazai történetkutatás számára bizonyára újabb forrásokat is rejthet a máig feldolgozatlan irathalmaz. Ehhez is segítséget nyújthat a genizakutatás egyik legismertebb szaktekinélve: Scheiber Sándor. Aminthogy a könyvtörténet kutatói sem mellőzhetik szövegfeltárásait. A tanulmányok egy részében középkori magánlevelekben található könyvtörténeti adatokkal, bibliofilekkel, könyvkereskedőkkel, másolatokkal kapcsolatos adatokkal találkozhatunk. Itt sem a teljesség igényével, csupán az ismertető érdeklődésének vetületében említjük pl. Moses Maimonides könyvtárának néhány darabját. Salomon ibn

Gabirol versgyűjteményének lelőhelyét, Samuel ben Aron biblia-kommentárjának azonosítását a számos eredmény között. A középkori keleti könyvtörténet kutatói a szerző jóvoltából megismerkedhetnek a XIII. századi Jozsef ben Jakob ha-Bavli könyvjegyzékével. Ismert művek azonosításai azok olvasási hatóságukat mutatják. Az ismeretlen darabok a további kutatás fontos fogódzói lesznek. Ide soroljuk a jelenleg még sajtó alatt levő — Leningrádban fellelt — két további könyvjegyzék anyagát is. Külön kell szólni a tanulmányokat kísérő jegyzetekről és az eredeti kéziratokat bemutató fotókról. A szerző által tárgyalt témákban a korábbi eredményeket összegező és további kutatási lehetőségeket feltáró szakirodalmi hivatkozások a genizakutatás kézikönyvévé emelik a könyvet. A faksimilek pedig a régi könyvek és kéziratok iránt érdeklődők számára bibliofil csemeget kínálnak. "A könyv monumentum aere perennius és az marad a judaica tudomány minden kutatójának, amíg e tudományt művelik." (S. D. Goitein professzor levele 1982. III. 23.)

E tallózó és a kötet egészét, annak gazdag tartalmát távolról sem érzékeltető ismertetést azzal a megállapítással kívánjuk zárni, hogy a középkori Mediterraneum kutatói nélkülözhetetlen forrásanyagot kaptak Scheiber Sándortól. A hazai és a nemzetközi tudomány várja a folytatást, mert csak a fáradozás és a dicsőség a szerzőé. A munka haszna mindannyiunké.

DÁN RÓBERT

Sopko, Julius: Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach. Matica Slovenská, 1981. 304 p. (Codices medii aevi, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur I. Codices Latini medii aevi bibliothecarum Slovaciae)

A közép-európai művelődéstörténet egy nagyon fontos és régóta nélkülözött forrás-gyűjteménnyel gyarapodott. Julius Sopko elkészítette a szlovákiai könyvtárakban őrzött latin kódexek katalógusát, amelynek megjelenését a középkorral foglalkozó, bármely területen dolgozó kutató a legnagyobb örömmel üdvözlí. Eddig csak a múlt században megjelent katalógusokra támaszkodhatott a hazai kutató Güntherová-Misianik németül is megjelent kötetén kívül, amely viszont nem a teljesség igényével készült. A jelen kötet 1–200 sorszámossal a szlovákiai könyvtárakban levő latin nyelvű kódexek leírását tartalmazza, míg a tervezett második kötet a Magyarországon és Romániában levő, szlo-

vákiai könyvtárakból elkerült kódexek katalógusa lesz.

Az előszóban a szerző összefoglalja a szlovákiai könyvtárak középkori könyvanyagának a történetét. A magyar államnak a latin nyelvű nyugati kereszténységhez való kapcsolódása meghatározó volt a könyv- és a könyvtárak szempontjából is. A könyvek előállításai, használati és őrzési helyei az egyházi központok (székesegyházak, káptalanok, szerzetesi rendházak és plébániák) lettek. A legrégebb könyvtárak a bencés rendhez kapcsolhatók, Zobor illetve Garamszentbenedek révén. Ennek emléke a ma Nyitrán őrzött Szelepchényi evangelistarium. A bencés rend másolótevékenységének bizonyítéka a pozsonyi Városi Levéltár EL 9 jelzetű kódexe, amelyet 1410-ben Péter fráter másolt a stólai bencés kolostorban a Táttra lábánál; „sub niveys montibus in terra Scepusiensi.” A reform-szerzetesrendek közül a legteljesebb könyvanyag a szepesi karthauziaktól maradt fenn. A lechnici kódexek egy része a budapesti Egyetemi Könyvtárba került. A selmecbányai és a kassai domonkosok tevékenységét csak egy, külföldön található kódex jelzi. A leleszi és jászói premontreiek, a pozsonyi ferencesek és a máriavölgyi pálosok könyvtáraiból maradtak fenn kódexek. Mások közül konkrét adat van egy bártfai ágostonos másolóról.

A káptalani könyvtárak közül az egyik legjelentősebb volt a pozsonyi, amelynek kódexei Pozsonyban, Budapesten és Gyulafehérvárott vannak. A pozsonyi káptalani könyvtár anyagában jól nyomon követhetők a cseh és osztrák kapcsolatokon kívül, a külföldi egyetemjárás emlékei is. Nemcsak a jogi könyvek tanúskodnak erről, hanem a bolognai egyetem statútumai is bizonyítéka ennek. Pozsony nemcsak az egyháziak révén vált kulturális központtá. Liebhard Egkenfelder városi notariusnak 37 kötetes magánkönyvtára volt, amiből 17 kódexet maga másolt.

A Szepességben a szepesi káptalan és a szepesi városok könyvkultúrájának színvonalát a káptalan könyvtárán kívül, elsősorban Lőcse városa bizonyítja „Fraternitas 24 plebanorum regalium” könyvtára révén, de a szepességi templomok könyvanyaga sem volt jelentéktelen. Szintén fontos könyvtárral rendelkeztek a bányavárosok. A plébániai könyvtárak közül kiemelkedik Kassa, egy 1604-es katalógus szerint 160 kötettel rendelkezett. A legismertebb plébániai könyvtár viszont a bártfai, amelynek még eredeti könyvszekrénye is megmaradt.

Sopko a középkori könyv- és könyvtártörténet után, a könyvtárak újkori történetét és mai helyzetét tekinti át. A szlo-

vákiai könyvtárakban, levéltárakban, múzeumokban két csoportba sorolják a kódexeket. Fondnak nevezik és kezelik azokat, amelyeket egy középkori intézmény meghatározott céllal, saját használatára hozott létre. Ide sorolják a pozsonyi, szepesi káptalani könyvtárat, a körnöcbányai, lőcsei, bártfai és kassai plébániai könyvtárakat és a szerzetesrendek kolostoraiban volt könyvanyagot. Gyűjteménynek az újkorban, tudatos gyarapítás révén létrehozott könyvtárakat nevezik. Ide tartozik Zsámboki Jánosnak Bécsben, az ÖNB-ben levő könyvanyaga, a gyulafehérvári Batthyaneum kódexei, amelyeket Batthyány Ignác erdélyi püspök vásárolt a Szepességben. Ilyen gyűjtemények a pozsonyi, kismárki liceum könyvtárai és az alsó-kubini Csaplovics könyvtár, valamint Martinban, a Matica Slovenskában őrzött kódexek együttese.

A katalógusnak illetve a bevezetésnek ez a része teszi igazán világossá, hogy milyen fontos mind a magyar, mind a szlovák kutatók számára az együttműködés a középkori művelődéstörténet területén. Nemcsak a könyvtárak története és sorsa, hanem a könyv- és könyvtártörténeti kutatások is összekapcsolják a két ország kutatóit. Számos kódex került Pozsonyból, Kassáról a Szepességből Bécsbe, Budapestre, Szombathelyre, Gyulafehérvárra, sőt Nürnbergbe, Lipcsébe és Londonba is. Több kódexet, ősnymtatványt őriznek a budai, esztergomi, székesfehérvári, váci könyvtárakból Bécsben, Rómában, Pozsonyban, Jászón, Grácban. Szlovákia és Magyarország könyvtárainak a sorsa nemcsak a középkori Magyarországon volt azonos. Mindkét országból a kódexek eredeti őrzési helyükről elkerültek, a gyűjtemények szétszóródtak. Egy-egy könyvtár, középkori könyvállományát szinte Európa minden nagyobb könyvtárából kiegészíthetjük. Ezek után talán lényegtelen is külön hangsúlyozni, hogy mennyire fontos egymás kutatási eredményeinek az ismerete, és mennyire nélkülözhetetlen a kódexek lelőhelyeinek pontos ismerete. Sajnos a kódexeknek nemcsak egy viszonylag rövid idejű közömbös vagy értéknélküliséget jelentő időszakot kellett túlélniük a könyvnyomatás széleskörű elterjedése után, akár megsemmisítve is, hanem két világháborút is. Így érthető igazán az a megdöbbentő tény, hogy a pozsonyi káptalani könyvtárban Knauz Nándor a múlt század második felében még 105 kódexet írhatott le, ma ebből 42 található, és 22 kötetet a töredékeivel együtt a pozsonyi Városi Levéltár vásárolt vissza. Nem minden tapasztalat nélkül akarta biztosítani a kódexet egy karthauzi fráter, Menedék-

kön a XVI. század elején a következő beírással: „Si rapies librum, rapiet tua viscera corvus.”

A szlovákiai könyvtárakban jelenleg 200 db latin nyelvű kódexet őriznek. Ezek egy részéről készült ugyan katalógus, vagy egyéb a felsorolást alig meghaladó ismertetés. Sopko katalógusában a Csehszlovák Tudományos Akadémia kódexkutatói bizottságának elvei szerint írta le a kódexeket. A katalógusban ABC rendben követik egymást az egyes városok és azon belül az intézmények, a kódexek ezek szerint alkotnak egységes számsort. A szlovák nyelvű cím után áll a kódex eredeti jelzete, majd az évszázad meghatározása, a kódex anyaga, mérete, kötése következik. Ezután áll a részletes formai leírás. A kódex írásának meghatározásakor az 1953-as nemzetközi paleográfiai kongresszuson elfogadott nomenklaturát veszi figyelembe Sopko, kiegészítésként J. Pražak által a csehországi kódexekre kidolgozott nomenklaturával együtt. A díszítés jellemzése után a kötés részletes ismertetése következik, az előzéklapokon levő bejegyzések, a kötésben levő esetleges kódextöredékek megemlítésével. Ezután a datálás, proveniencia és possessor meghatározás indoklása szerepel, majd a bibliográfiai adatok a kötetről. Ezt követi a részletes tartalmi leírás természetesen a kódex nyelvén, latinul. Itt adja a szövegkiadásmegjelöléseket is, ha ez lehetséges. Az elveszett, de régebbi katalógusokból ismert kódexeket is besorolja a megfelelő helyre.

A katalógusban való eligazodást, használhatóságát különféle mutatók könnyítik. Az áttekinthetőséget biztosítja a kódexek jelzeteinek konkordanciajegyzéke. Megadja a datált kódexek jelzeteit is. A szövegtagozás kutatását segíti az incipit mutató. Az egy betűrendbe szedett név-, tárgy- és helynévmutató főképp a műfaj, scriptor, proveniencia és possessor keresést könnyíti meg. Különösen előnyös, hogy az általános kodikológiai fogalmakat a latin nevük alatt találjuk. A kötetet táblák egészítik ki, mintegy paleográfiai mintalapokként. A középkori művelődéstörténet területén munkálkodó kutatók érdeklődéssel várják a második kötetet és csak azt sajnáljuk, hogy a két kötet nem egyszerre jelent meg. Ez megkönnyítette volna az előző alosabb megértését, a második kötet anyagára való hivatkozások miatt. Ugyanígy nagyon örültünk volna annak is, ha a szerző korábbi, részletkutatásain

alapuló és annak eredményeit összefoglaló előszó teljes szövegét olvashattuk volna latinul.

A két kötetes katalógus nem fogja tartalmazni azokat a kódexeket, amelyek földrajzilag nem kapcsolódnak a szlovákiai könyvtárakban őrzött könyvtárhoz. Nem kerülnek feldolgozásra a könyvborítóként fennmaradt kódexlapok sem. Ezzel az elhatározással teljesen egyetértünk, hiszen a töredékek, akár könyvborítóként, akár levéltári borítólapként maradtak fenn, egy másik forrásterület, amely valóban külön feldolgozást igényel. Azonban ezek feldolgozásával szembe kell néznie a középkori könyv-, és könyvtártörténettel foglalkozónak, és ezt a jelen katalógus készítője sem kerülheti el. Nagyszombatban (Trnava) a Szt. Adalbert Társulat (Spolok sv. Vojtecha) levéltárában az egyik pozsonyi missale (AMB EC Lad. 3. EL 18 Sopko 5) és az egyik pozsonyi antifonálé (AMB EC Lad 3 Sopko 4) részeit őrzik. A pozsonyi Káptalani Könyvtár No 4 és No 2 jelzetű antifonáléinak töredékei a Városi Levéltárban vannak. (AMB EC Lad. 4. Sopko 30. ill. AMB EC Lad. 2. Sopko 29.) A konkordanciajegyzékben szerepelnek is a töredékek jelzeteivel együtt, de jó lett volna, ha ugyanitt utalás történt volna a Nagyszombatban levő töredékekre is. A második kötetben szerintünk a teljesség igénye miatt feltétlenül helyet kell kapnia, az OSZK A 23/III. és V. jelzetű töredékének, amely az egyik pozsonyi antifonale része. (AMB EC Lad. 6. Sopko 7.) Nem szorul hosszabb magyarázatra mennyivel nagyobb a forrásértéke annak a töredéknek, amely beleilleszthető abba a kódexbe, amelynek egykor része volt. Ugyanígy jóval nagyobb a bizonyító ereje annak a esonka kódexnek, amelybe vissza tudjuk helyezni, ill. csökkenteni, tudjuk hiányait. Mivel mind a szlovákiai mind a magyarországi szakemberek könyv- és könyvtártörténeti forrásfeltáró problémái azonosak, módszertani szempontból haszonnal tanulmányozhatják Szendrei Janka a kódexeket és a töredékeket együtt feldolgozó tanulmányát, a magyar középkor hangjegyes forrásairól.

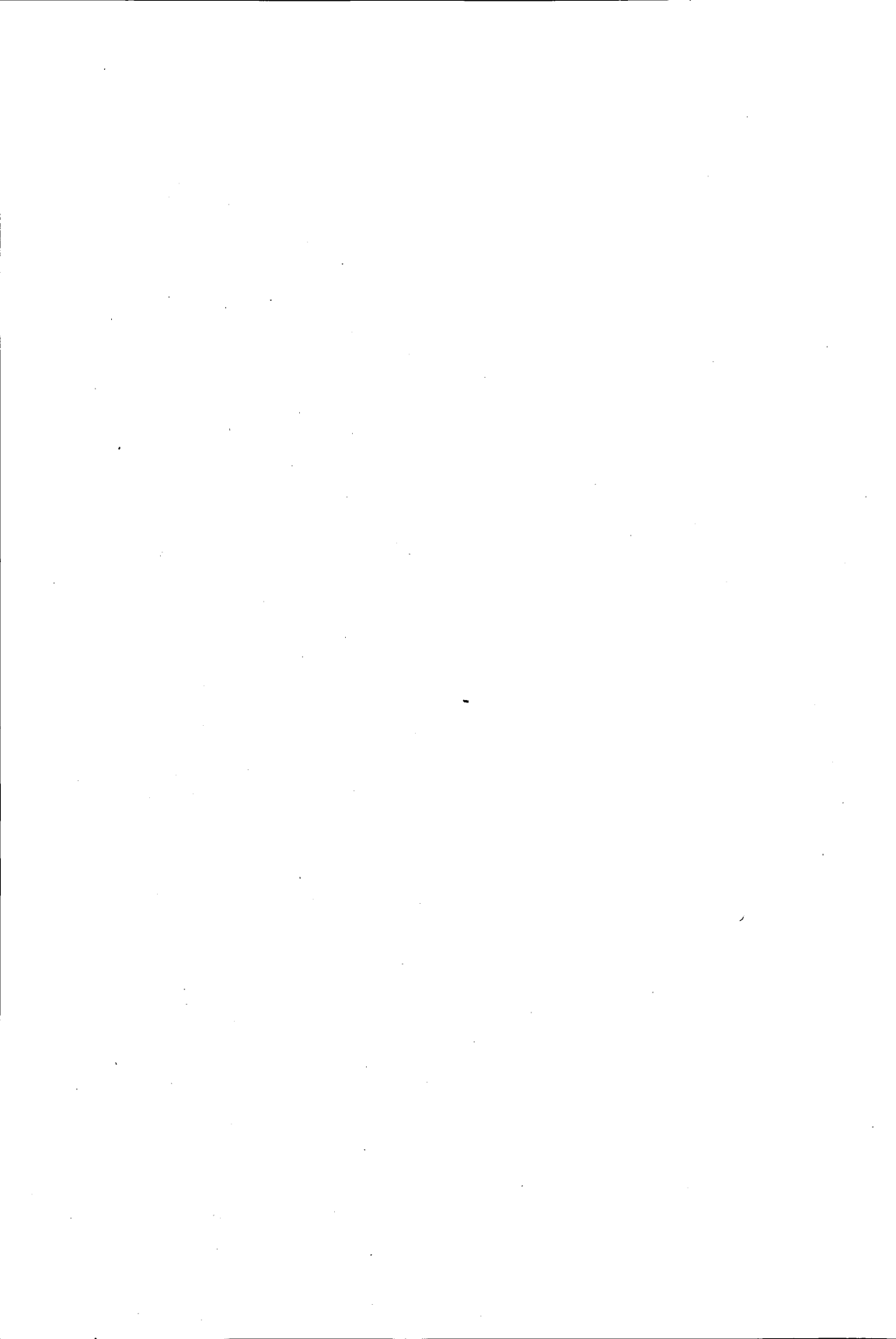
Julius Sopko mostani munkájával és a tervezett második kötettel, nagy lépést tett országaink középkori művelődéstörténeti forrásanyagának feltárásában.

KÖRMENDY KINGA

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1982. I. 3. — Terjedelem: 7,70 (A/5) ív
82.10376 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Szelestei N. László</i> : Töredékek a pécsi Püspöki Könyvtár formuláriumának kötéséből	93
<i>Dobszay László</i> : A magyar Graduál-irodalom első emléke	100
<i>Heltai János</i> : Egy művelődéspártoló polgári kör a XVII. század elején	113
<i>Kókay György</i> : Bessenyei György második akadémiai tárgyú röpirata (1802)	127
<i>Beöthyné Kozocsa Ildikó</i> : Egyházi gyűjtemények állományvédelme Magyarországon	135
<i>Dóka Klára</i> : A könyvtörténet levéltári forrásaiból	141

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>Fekete Csaba</i> : Melyik Tolnai könyve?	151
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Csokonai ismeretlen könyvajánlása Teleki Sámuelhoz	158
<i>Batári Gyula</i> : Egy reformkori műszaki folyóirat, a Műipar	160
<i>Szecső Károly</i> : A „Gutenberg”, az első munkás szaklap Magyarországon	163

S Z E M L E

Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1980. (<i>Heltai János</i>)	170
Könyvtári Szemle. 1913—1915. Hasonmás kiadás. Bp. 1979—1980. OSZK. (<i>Nagy Zsoltné</i>)	172
<i>Carla Corradi</i> : Bibliografia delle opere in italiano di interesse finno-ugrico. Vol. 1. Sezione ungherese. Napoli, 1981. (<i>Török Sára</i>)	173
<i>Scheiber, Alexander</i> : Geniza Studies. Hildesheim—New York, 1981. (<i>Dán Róbert</i>)	174
<i>Sopko, Julius</i> : Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach. Martin, 1981. (<i>Körmendy Kinga</i>)	175

SOMMAIRE

<i>Szelestei N., László</i> : Des fragments trouvés dans la reliure du formularium de la Bibliothèque Épiscopale de Pécs	93
<i>Dobszay, László</i> : Le premier monument de la littérature de Graduale en Hongrie	100
<i>Heltai, János</i> : Un cercle bourgeois, ami de la culture au commencement du XVIII ^e siècle	113
<i>Kókay, György</i> : Le deuxième pamphlet de György Bessenyei en connexion avec l'Académie (1802)	127
<i>Kozocsa, Ildikó</i> : La conservation du stock des collections ecclésiastiques en Hongrie	135
<i>Dóka, Klára</i> : Des sources archivales de l'histoire du livre	141

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Fekete, Csaba</i> : Lequel est le livre de Tolnai?	151
<i>Szilágyi, Ferenc</i> : Une dédicace inconnue de Csokonai à Sámuel Teleki	158
<i>Batári, Gyula</i> : Une revue technique, intitulée «Műipar» (Industrie Technique), au premier tiers du XIX ^e siècle	160
<i>Szecksó, Károly</i> : La première revue spéciale des ouvriers en Hongrie, intitulée «Gutenberg»	163

REVUE

Művelődéstörténeti tanulmányok. Bukarest, 1980. (<i>Heltai, János</i>)	170
Könyvtári Szemle 1913-1915. Facsimile. Budapest, 1979-1980. (<i>Nagy, Zsoltné</i>)	172
Corradi, Carla: Bibliografia delle opere in italiano di interesse finno-ugrico. Vol. 1. Sezione ungherese. Napoli, 1981. (<i>Török, Sára</i>)	173
Scheiber, Alexander: Geniza Studies. Hildesheim-New York, 1981. (<i>Dán, Róbert</i>)	174
Sopko, Julius: Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižnicach. Martin, 1981. (<i>Körmenly, Kinga</i>)	175